

Dostál, Bořivoj

Typy pohřebišť 9.-10. století na Moravě a jejich vztah k jednotlivým typům sídlišť

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1980, vol. 29, iss. E25, pp. 290-293

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108931>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Die Bronzegegenstände der Úněticer Kultur aus der Sammlung von E. Lorenc im Museum zu Znojmo. Die Autorin publiziert einige typischen Bronzegegenstände der Úněticer Kultur (Abb. 8), die mit der Sammlung von E. Lorenc nach dem Südmährischen Museum zu Znojmo (Südmähren) ankamen. Durch die Auswertung der erhaltenen Photodokumentation gelangt sie zum Schluß, daß die Bronze aus den Skelettgräbern (Taf. XVI) in der Dür „Na nádavku“ bei Horní Dunajovce, Kr. Znojmo, stammen.

Übersetzt von Miroslava Juráková

TYPY POHŘEBIŠŤ 9.—10. STOLETÍ NA MORAVĚ A JEJICH VZTAH K JEDNOTLIVÝM TYPŮM SÍDLIŠŤ¹

Moravská pohřebišť 9.—10. století registrovaná přibližně na 180 lokalitách a obsahující kolem 10 000 hrobů jsou významným pramenem pro poznání velkomoravského a bezprostředně následujícího období, mimo jiné též pro poznání jeho ekonomicko-spoolečenské struktury a tudíž i pro poznání charakteru a funkce jednotlivých sídlištních aglomerací. Pohřebišť skýtají např. až dosud jediný zdroj informací o rozsahu osídlení v tomto období, neboť sídlištní výzkum, přestože mu byla zejména v poválečných letech věnována značná pozornost, poskytl sice poznatky převratné, nicméně kusé zejména z hlediska teritoriálního, neboť se omezil ponejvíce na centrální hradiště.

Řešení vztahu pohřebišť a sídlišť naráží na značné potíže nejen proto, že úplně prozkoumané venkovské osady téměř neznáme, ale i proto, že většina pohřebišť je prozkoumána pouze fragmentárně. Teprve v posledních letech můžeme hovořit o úplně prozkoumaných pohřebišťích na Pohansku u Břeclavi (kostelní hřbitov),² v Mikulčicích (u jednotlivých chrámových staveb),³ ve Velkých Bílovicích,⁴ Průšánkách, Nechvalíně⁵ a Josefově.⁶ Případů, v nichž byla prozkoumána osada i s příslušným pohřebišťem, je nepatrně (Sady II — Dolní Kotvice,⁷ Břeclav-Pohansko — kostelní hřbitov a velmožský dvorec).⁸

Formálně lze moravská pohřebišť 9.—10. století rozřadit dvěma způsoby: 1. podle základních znaků pohřebního ritu; 2. podle velikosti, tj. podle počtu hrobů.

Podle formy pohřbu a vnějšího vzhledu hrobů rozlišujeme pohřebišť s neoznačenými kostrovými hroby (plochá), mohylnsky s kostrovými pohřby a mohylnsky birituální. Plochá pohřebišť jsou v převaze. Počátky birituálních mohylníků stejně jako ojedinělé žárové hroby na plochých pohřebišťích (většinou jde o problematické nálezy) sahají do předvelkomoravského období. V některých případech se lze domnívat, že pohřebišť jevící se dnes jako plochá byla původně kryta mohylovými násypy později rozoranými.

Podle počtu hrobů jsem kdysi rozdělil moravská středohradištní pohřebišť (vedle ojedinělých hrobů) na malá (do 20 hrobů), středně velká (kolem 50 hrobů) a velká (nad 100 hrobů).⁹ Toto rozdělení odráží pouze stav výzkumu jednotlivých pohřebišť, neboť většina z nich nebyla prokopána úplně. Potvrzuji to nedávné výzkumy citovaných pohřebišť mimo centrální hradiště (Josefov, Průšánky, Nechvalín, Velké Bílovice, Sady II), která mají vždy kolem 100 a více hrobů, i když patřila k nevelkým osadám. I malá osada musela po 3 až 5 generacích zanechat několik desítek hrobů a mezní počty pohřbů pro jednotlivé velikosti by se musely značně zvýšit.

¹ Stat vznikla jako příspěvek pro mezinárodní sympozium o slovanských pohřebišťích 9.—11. století, které se mělo konat v září roku 1979 v Eilskeim klášteře v Bulharsku.

² F. Kalousek, Břeclav—Pohansko I, velkomoravské pohřebišťe u kostela, Brno 1971.

³ J. Pouštk, Mikulčice, sídlo a pevnost knížat velkomoravských, Praha 1975; *tjž*, Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti Vally u Mikulčic, PA 48, 1957, 241—388; *tjž*, Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích, Praha 1963.

⁴ Z. Měřínský, Staroslovanské pohřebišťe u Velkých Bílovic, Malovaný kraj 14, 1978, 14—15.

⁵ Z. Klanica, Nové archeologické výzkumy slovanského oddělení AÚ ČSAV v Brně, Universitas 8, 1975, č. 4., str. 38; *tjž*, Birituální pohřebišťe z doby hradištní a pravěké sídlišťe a pohřebišťe v Nechvalíně, okr. Hodonín, PV 1975, Brno 1978, 53—54; *tjž*, Kostrové hroby z 8.—9. století v Průšánkách, okr. Hodonín, PV 1975, 53.

⁶ H. Hanáková—M. Sitoukal, Staroslovanské pohřebišťe v Josefově, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, 76, 1968, seš. 9.

⁷ K. Marešová, Sídlišťe pod metropolitní výšinou, Uherské Hradiště—Sady, středisko velkomoravské kultury a moči, Brno 1975, 19—36.

⁸ B. Dostál, Břeclav—Pohansko IV, velkomoravský velmožský dvorec, Brno 1975.

⁹ B. Dostál, Slovanská pohřebišťe ze střední doby hradištní na Moravě, Praha 1966, 10.

Uvedená kritéria jsou tudíž pro postžení charakteru a stanovení typu pohřebiště a zejména pro zjištění typu příslušné sídlištní aglomerace nevyhovující.

Postupně se dospělo k názoru, že pro stanovení typu pohřebiště a příslušné osady je rozhodující sledování poměru hrobů vybavených a hrobů bez nálezu z hodnocení množství a rázu inventáře ve vybavených hrobech;¹⁰ nelze též pominout další momenty související s pohřebištěm jako strategičnost polohy, přítomnost hradiště, vztah k obchodní komunikaci nebo k surovinovým zdrojům, přítomnost kostela apod.

Metodiku rozlišování typů pohřebišť a příslušných osad rozpracovali postupně od padesátých let zejména A. Točík¹¹ a B. Chropovský,¹² z nichž poslední dospěl posléze k stanovení pěti základních sídlištních typů velkomoravského období, jimž odpovídají i typy pohřebišť: 1. zemědělsko-pastevecké osady; 2. zemědělsko-řemeslnické osady; 3. řemeslnicko-obchodní osady; 4. vojenská strážní osady; 5. městské útvary.¹³

Sám jsem s přihlednutím ke konkrétnímu stavu výzkumu rozdělil moravská pohřebiště podle výše uvedených hledisek na pohřebiště při centrálních hradištích (městského rázu) a pohřebiště při vesnických osadách (venkovského rázu), mezi nimiž se rýsují další skupiny (zemědělská, vojenská aj.). Za zvláštní skupinu jsem označil kostelní hřbitovy a v rámci venkovských pohřebišť jsem vyčlenil některá s velkým počtem pohřbených bojovníků.¹⁴

Současně V. Hrubý rozčlenil velkomoravská pohřebiště na mohylová v pahorkatých a zalesněných oblastech, příslušející snad pasteveckým společenstvím, a plochá v zemědělských oblastech. Mezi plochými pohřebišti rozlišil jednoduchá pohřebiště venkovského rázu, rozsáhlá pohřebiště hospodářských, politických a kulturních center a malé hřbitovy při vlastnických kostelích. Kromě toho upozorňuje, že obyvatelé chudých rybářských a zemědělských osad při centrálních hradištích neměli zvláštní od sídliště oddělená pohřebiště a pohřbívali v nejbližším okolí obydlí.¹⁵

Co můžeme říci k těmto tříděním dnes, téměř po patnácti letech terénních prací?

Vyjasnil se především *typ pohřebiště při velkomoravském dvorci*, poněvadž se podařilo prozkoumat a zhodnotit v plném rozsahu dva sídlištní útvary tohoto typu (Břeclav-Pohansko, Ducové) i s pohřebištěm¹⁶ a patřila k němu patrně i další naleziště (Staré Město-Spitálky, Mikulčice — pohřebiště u 6. kostela, Sady I).¹⁷ Tento typ reprezentují menší pohřebiště při kostelích s vysokou diferenciací ve vybavení, se značným počtem hrobů jízdních bojovníků a luxusní výstrojí, s meči apod. a s bohatými nálezy byzantsko-orientálního šperku v ženských hrobech.

Typ pohřebiště městského rázu však bude třeba ještě precizovat zejména po vyčlenění pohřebišť velmožských dvorců. V každém případě jde o pohřebiště velká, ale podle mého soudu jen taková, která jsou přímo na hradištích. Typickým reprezentantem je staroměstské pohřebiště Na valách a zřejmě sem patří i pohřebiště u trojlodní baziliky v Mikulčicích. I na nich je velká diferenciacie ve vybavení, avšak procento bohatých, bojovníckých a jezdeckých hrobů je nižší než na velmožských hřbitovech, šperk v důsledku přítomnosti šlechtických, řemeslnických a obchodních vrstev je rovněž pestrý včetně byzantskoorientálního. Na těchto pohřebištích se v jisté fázi jejich existence objevují kostely, ale není zde patrná souvislost kostela s jistým sídlem, nýbrž právě jen se hřbitovem, případně s celým sídlištním útvarem, ne-li s funkcí uplatňující se v širším okolí.

Není zřejmě zcela správné řadit k pohřebištím městského rázu velká pohřebiště (dosahující několika set až tisíc pohřbů) nacházející se opodál hradišť, jak je tomu v případě Dolních Věstonic a Rebešovic. Je na nich sice též jistá část bojovníckých a jezdeckých pohřbů a hrobů se šperky byzantskoorientálního rázu, ale v menším procentu než na hřbitovech městských a velmožských, převažuje více šperk podunajský (zejména v Dolních Věstonicích), je na nich dost keramiky a chybí církevní stavby. Tato pohře-

¹⁰ B. Dostál, Slovánská pohřebiště, 99.

¹¹ A. Točík, Význam posledních archeologických výzkumů na Slovánsku pro dějiny nejstarších Slovanů Velkomoravské říše, Historický časopis 3, 1955, 415—416.

¹² B. Chropovský, Slovánské pohřebiště vo Velkom Grobe, S1A 5, 1957, 204—205.

¹³ B. Chropovský, Die grossmährische Periode in der Slowakei, Das Grossmährische Reich, Praha 1968, 75—76.

¹⁴ B. Dostál, Slovánská pohřebiště, 94—100.

¹⁵ V. Hrubý, Das Bestattungsbrauchtum in Grossmähren, Grossmähren und die christliche Mission bei den Slawen, Wien 1890, 39—40.

¹⁶ B. Dostál, Břeclav-Pohansko IV, Brno 1975; A. Ruttkay, Ducové, okres Trnava, Významné slovánské náleziště na Slovánsku, Bratislava 1978, 83—72.

¹⁷ R. Šnábl, Výzkumy v Pomoraví a v Pováží, velkomoravské dvorce, Uherské Hradiště 1978.

biště přežívají do 10. — 11. století. Dalo by se tedy soudit, že patřila k řemeslnicko-obchodním osadám, dostatečně bohatým, ale jichž se pád Velké Moravy hlouběji nedotkl, a byly to teprve hlubší ekonomické proměny druhé poloviny 10. a 11. století, které vedly k jejich zániku.

Obraz pohřebišť venkovských osad se novými výzkumy rovněž pozměnil. Především se ujasnilo, že jde o pohřebiště o stu, dvou stech i více pohřbech. Nezměněn zůstal poznatek, že je na nich značné množství keramiky, i skutečnost, že se na nich nejeví příliš velká diference v tom smyslu, že nemají příliš velké procento hrobů bez nálezu, ani tam nejsou hroby patřící k nejbohatším. Odráží se v tom nejednotnost ekonomické základny Velké Moravy zachovávatelci v odlehlejších oblastech rodově občinové vztahy a vytvářející v centrálních oblastech raně feudální vztahy. Zmíněné příznaky jsou charakteristické zejména pro typ pohřebišť zemědělsko-pasteveckých osad zahrnující jak plochá pohřebiště, tak mohylníky. U všech venkovských osad je nutno zemědělsko-dobytkářskou složku pokládat za základní, zahlušující jiné prvky činnosti. Z pohřebiště v Sadech II — Dolní Kotvice by bylo stěžejí poznat, že patřilo k zemědělsko-řemeslnické osadě, kdyby to neukázal výzkum příslušného sídliště.¹⁸ Pohřebiště v Sadech II má pravidelný obdélníkový půdorys a téměř řadové uspořádání¹⁹ připomínající plán avarsko-slovanského pohřebiště v Želovcích;²⁰ to by mohl být jeden z příznaků odlišující jej od skupinového uspořádání hrobů zemědělsko-pasteveckých osad. Bohužel zatím neznáme pohřebiště výrazných řemeslnických center, jaká byla v Želechovicích²¹ a v Olomučanech.²² Jinak nám zbývá jen velmi málo rozlišovacích kritérií pro odlišení zemědělsko-řemeslnických a řemeslnicko-obchodních osad od osad čistě zemědělsko-pasteveckých. Za daného stavu, kdy nové výzkumy nejsou ještě publikovány, je téměř nemožné hodnotit podíl importů, výrobků specializované řemeslné výroby apod.

Typ pohřebišť vojenskostrážní osady bude vyžadovat rovněž upřesnění. Na každém, úplněji prozkoumaném venkovském pohřebišti se totiž objevují bojovnícké a jezdecké hroby, přirozeně v různém procentuálním zastoupení. Půjde o to rozlišit, nakolik jde o svobodné obyvatele sousedských občin, případně vyčleňující se místní rodovou šlechtu, o knížecí družiny odměňované půdou nebo pověřované správou knížecího velkostatku, případně o obě kategorie koncentrované na strategických místech za účelem obrany země, surovinových zdrojů, obchodní cesty apod.

Podotýkáme znovu, že úvahy o vztahu jednotlivých typů pohřebišť a sídlišť se pohybují v poloze značně teoretické, neboť výzkumem byly v posledních letech konfrontovány pouze dva sídlištní útvary s příslušnými pohřebišti — zemědělsko-řemeslnická osada a velmožský dvorec. Jak složitá je otázka vztahu pohřebišť k sídlištním aglomeracím, ukazuje názorně v posledních letech výzkum v Břeclavi-Pohansku. Při záchranných výzkumech na tamějším jižním předhradí²³ byly v sondě 100 m široké a 1 km dlouhé zachyceny tři sídlištní aglomerace (jedna kruhová a dvě řadové uspořádané), mezi jejichž sídlištními objekty byly zjištěny ojedinělé pohřby, skupinky hrobů (po pěti až deseti) a dvě menší pohřebiště asi o 30 hrobech. Pouze 40 % hrobů bylo vybavených, není v nich příliš početná keramika, je v nich výlučně podunajský šperk a v několika hrobech jsou i zbraně (sekery, meč) a jezdecká výstroj. Podobná situace je i na severovýchodním předhradí téhož hradiska, kde jsou tři skupiny hrobů po 10—15 pohřbech, a zhruba stejný je i obraz sídlištní aglomerace kruhového uspořádání v severovýchodní části hradiska, kde je skupina hrobů s keramikou a jinak rozptýlené hroby mezi objekty.²⁴ Vedle řady otázek vyvolávaných tímto zjištěným stavem se nabízí i otázka, zda vývoj pohřbívání tam nešel od rozptýlených hrobů a drobnějších pohřebišť odrážejících velkou diferenciaci ze sklonku 8. a počínajícího 9. století k většímu pohřebišti v areálu dvorce z druhé poloviny 9. století, s výraznou majetkovou a společenskou diferenciací, v jehož inventáři se odrážejí dalekosáhlé politické a obchodní kontakty Velké Moravy v době Rostislavové a Svatoplukové.

Bořivoj Dostál

¹⁸ K. Marešková, Sídlíště pod metropolitní výšinou, 24.

¹⁹ K. Marešková, o. c., obr. 3.

²⁰ Z. Čižinská, Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovec, Bratislava 1973, plán 1—3; *tdž*, Včasnostredoveké pohrebisko v Želovciach, AR 19, 1967, 677.

²¹ R. Pleiner, Výroba železa ve slovanské hutí u Želechovic na Uničovsku, Rozpravy ČSAV, řada SV, 65, 1966, seš. 6.

²² V. Součopková, Hutnická dílna z 9. století u Olomučan, sb. „Slované 6.—10. století“ (v tisku).

²³ J. Vignatová, Předběžná zpráva o výsledcích záchranného výzkumu jižozápadního předhradí Břeclavi-Pohanska za léta 1975—1977, SPFFBU E 24, 1979, 95—108.

²⁴ B. Dostál, Přinos výzkumu v Břeclavi-Pohansku pro slovanskou archeologii 6.—10. století, Sb. „Slované 6.—10. století“ (v tisku).

Типы могильников IX.—X. веков в Моравии и их отношение к отдельным типам поселений. Автор дает обзор существовавших до сих пор классификаций великоморавских могильников в отношении к принадлежащим поселениям и оценивает их с точки зрения современного состояния исследований.

Перевод Б. Достала

Typen der Gräberfelder des 9.—10. Jh. in Mähren und ihre Beziehung zu einzelnen Siedlungstypen. Der Verfasser gibt eine Übersicht der bisherigen Einteilungen der grossmährischen Gräberfelder nach ihrer Beziehung zu den angehörigen Siedlungen und bewertet sie vom Standpunkt des gleichzeitigen Forschungsstandes.

Übersetzt von B. Dostál